

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 323.23:81'272

*Воробйова Г. Ю., Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ МЕТАФОР

У статті проаналізовані основні підходи дослідження політичних метафор. Більшість науковців розглядає метафору як сукупність символічних утворень, фреймів, які формують стереотипні уявлення у структурі свідомості людини, що спрощує пізнання політичної реальності. За допомогою політичної метафори можна змінювати уявлення адресата про політику

Ключові слова: метафора, політична лінгвістика, мова, політика, символ

Сучасна політична наука приділяє велику увагу дослідженню засобів комунікації як методів впливу на масову свідомість. Актуальними є дослідження використання політичних метафор як механізмів публічного мовлення в реальних конкретних ситуаціях, що дає змогу зробити ґрунтовні висновки щодо комунікативних стратегій політичних акторів. Варто розглянути прагматичний аспект політичної комунікації та її головних компонентів – політичної мови та метафори.

Політична метафора в наші дні привертає увагу багатьох дослідників - не тільки політологів, соціологів, психологів, фахівців зі зв'язків з громадськістю. Серед сучасних напрямків дослідження метафор у політиці варто виокремити такі як когнітивна лінгвістика, дискурсивний аналіз та неориторична концепція.

Когнітивна лінгвістика підкреслює зв'язок політичної метафори з мисленням і понятійною системою людини, дискурсивний аналіз розглядає її як знаряддя політики і влади, риторика акцентує її роль в мовному впливі. Завдяки цим різним перспективам, феномен політичної метафори знаходить багатомірність, стаючи продуктом мови, мислення, суспільства, культури.

Мета статті полягає у виявленні сучасних методів дослідження політичних метафор, оскільки цей феномен вивчається багатьма науковими галузями. Саме систематизація цих напрямків внесе ясність у процес подальшого дослідження.

Аналіз політичних метафор, які використовує політик у риторичі, дає можливість виявити його приховані установки і цілі. Підтвердженням цього є відоме перефразування приказки дослідником метафор російського політичного дискурсу А. Н. Барановим, «скажи мені, які метафори ти використовуєш, і я скажу тобі, хто ти». Так метафора, спочатку досліджувалась у сфері риторики, а пізніше увійшла до сфери лінгвістики, а тільки далі стала предметом наукового дослідження таких наук, як соціальна і політологія, соціологія, теорія комунікації, зв'язки з громадськістю [2,с.123]. З іншого боку, є й власне наукові причини пошуків інтересу до політичної метафори. По-перше, публікація відомими теоретиками когнітивної лінгвістики Дж. Лакоффом і М. Джонсоном нового погляду на метафору, який докорінно змінив розуміння природи і сутності цього феномена. Запропонований ними підхід став активно застосовуватися і до метафор у політиці, сприяючи розширенню відповідних досліджень. По-друге, під впливом згаданих вище екстралінгвістичних факторів посилюється інтерес до мови політики з боку дослідників дискурсу. У дослідженні політичних метафор використовуються виступи політичних діячів, документи суспільно-політичних партій і рухів, публікації в засобах масової інформації тощо, а також мова круглих столів, теледебатів, передвиборних виступів кандидатів та агітаційної літератури. По-третє, в останні десятиліття широко обговорюється весь комплекс питань, пов'язаних з мовним впливом. Зокрема, спостерігається відродження риторики в її античних традиціях та актуалізація початкового зв'язку метафори з політикою через область політичної аргументації.

Звернемося тепер до більш докладного розгляду цих напрямків.

Значення когнітивної лінгвістики у процесі дослідженні політичних метафор.

Когнітивна лінгвістика не самостійний напрям дослідження з загальною концепцією, предметом і методом дослідження, скоріше. До галузі когнітивної лінгвістики зазвичай відносять дослідження, що спираються на якийсь набір постулатів досить загального характеру і відкрито декларують свою приналежність до відповідної традиції. Ніяких інших обмежень не накладається, і кожен дослідник сам визначає предмет, матеріал і метод дослідження, що використовуються теоретичні конструкції і термінологію, що створює досить складну основу для порівняльного аналізу різних концепцій.

Когнітивний напрямок в мовознавстві зародився в США і як і раніше представлений переважно американськими вченими, принаймні, в тому, що стосується його найяскравіших фігур. У їх числі слід, насамперед, згадати Дж.Лакоффа, Р.Лангакера, Л.Талмі, Ж.Фоконьє. Саме їх дослідження становлять своєрідне «ядро» когнітивної лінгвістики, її «золотий фонд». До нього, зокрема належить теорія концептуальної метафори Дж. Лакофф і М. Джонсона [8,с. 215].

Перший етап політичної лінгвістики датується 20-тими – 50-тими р. ХХ ст. і характеризується труднощами, пов'язаними з трагічними подіями першої світової війни. Специфічним є те, що власне такі трагічні події зумовили необхідність вивчення політичної комунікації та її взаємозв'язку із суспільно-політичними процесами. Основними напрямками дослідження були спроби вивчення механізмів пропагандистського впливу з метою формування нових методів маніпуляції громадською думкою, свідомістю. Найбільш значущі праці цього періоду пов'язані з діяльністю У.Ліппмана, П. Лазарсфельда, Г.Лассвелла.

Дослідник політичних метафор У. Ліппман у період першої світової війни писав пропагандистські листівки для армії союзників у Франції, після війни займався вивченням питань пропаганди й агітації, служив радником у дванадцяти президентів США. У сучасній політичній лінгвістиці використовується поняття, що запропонував У. Ліппман, "процес постановки порядку денного" (agenda-setting process), тобто висвітлення в політичній комунікації одних питань і замовчування інших. Отже, учений розмежував реальну актуальність тієї чи іншої проблеми та її "важливість" у сприйнятті суспільства [3,с.127].

Інший видатний учений з політичної лінгвістики П.Лазарсфельд активно займався вивченням пропаганди в Колумбійському університеті. У 1937 р. він керував дослідним проектом щодо впливу інформації радіомовлення на американську аудиторію. Згодом цей проект вилився у створення «Бюро прикладних соціальних досліджень», єдиного заснованого на базі університету дослідницького інституту того часу, який займався питаннями політичної та масової комунікації. Внесок П. Лазарсфельда полягає ще в тому, що він разом з іншими дослідниками розробив модель дворівневої комунікації, згідно з якою в будь-якому суспільстві існують сприйнятливі до впливу політичної пропаганди «лідери громадської думки» (opinion leaders), які розповсюджують політичну інформацію по каналах міжособистісного спілкування. Цікавим є те, що методика П. Лазарсфельда набула значного поширення й застосовується сьогодні, але у його визначенні мовленнєвого акту відчувається певна обмеженість, оскільки вчений трактує його лише як елемент міжособистісного спілкування [3, с.267].

Внесок американського вченого Г.Лассвелла полягає в розробці й розвитку методики контент-аналізу та її ефективного застосування для вивчення мови політики. За допомогою контент-аналізу вченому вдалося продемонструвати зв'язок між стилем політичної мови й політичним режимом, у якому ця мова використовується. На думку дослідника, дискурс політиків-демократів дуже близький дискурсу виборців, до яких вони звертаються, тим часом як недемократичні еліти прагнуть до переваги й дистанціювання від рядових членів суспільства, що неминуче знаходить відображення в стилістичних особливостях політичної мови влади.

Отже, мовні інновації, на думку Г. Лассвелла, передують громадським перетворенням, тому зміни в стилі політичної мови служать індикатором наближення демократизації суспільства або кризи демократії. Продемонстрований Г.Лассвеллом потенціал методів квантитативної семантики набув значного поширення. Так, у 40-і рр. ХХ ст. Н. Лейтес, С. Якобсон та інші дослідники виявляли різні взаємозалежності між семантикою мовних одиниць і політичними процесами на основі аналізу радянських гасел, мови Інтернаціоналу, текстів фашистської пропаганди [9,с.115].

На наступному етапі (60ті – 80ті р. ХХ ст.) розвитку лінгвістики зарубіжні фахівці

зосередили увагу на вивченні комунікативної практики в сучасних західних демократичних державах. Ці дослідження показали, що і в умовах "свободи" постійно використовується мовна маніпуляція свідомістю, але вона є більш витонченою.

Когнітивний підхід розглядає роль символів у категоризації оточуючого середовища. Метафора визначається як основна ментальна операція, як спосіб пізнання, категоризації, оцінки та пояснення явищ оточуючого світу. В основі даного визначення є уявлення про епістемологічний (метафора як спосіб пізнання світу) та онтологічний (метафора як ментальний феномен) характер. Системний виклад даного методу був здійснений у праці «Metaphors We Live by» Дж.Лакоффа та М.Джонсона. Головна ідея даного підходу полягає в тому, що метафора не є тільки категорією мови, а складає значну частину свідомості та проявляється в дії. «Наша буденна понятійна система, в межах якої ми діємо та існуємо, в сутності метафорична» [7, с.123]. Даний підхід виводить метафору зі сфери мовлення, що для даного дослідження становить велику теоретичну значимість. Відповідно до даної теорії в основі метафоризації політичного життя є процес взаємодії між структурами знань (фреймами та сценаріями) двох концептуальних доменів – сфери –джерела та сфери –мішені. У результаті спрямування метафоричної проекції в одному руслі зі сфери-джерела у сферу-мішені формуються сталі схеми взаємодії людини з навколишнім середовищем. Сфера-джерела складає сталі фрейми на основі яких реалізується когнітивний механізм, що є основою для прийняття рішень і дій. Це становить основу концептуальної метафори, яка ефективно діє відповідно до концептуальних прототипів суспільства.

Висновки, зроблені вченими, встановлюють перспективи для вивчення концептуальної метафори, що охоплює усі сфери досвіду людини і становить когнітивний потенціал. Варто відзначити роботи А.Мусолффа, який продовжує розвиток когнітивної методики, але доповнює її власним поглядом на політичну метафору як живий організм, який функціонує в політичному дискурсі, має риси спадковості та мінливості, отже, еволюціонує та виживає з іншими метафорами у межах окремої комунікативної моделі.

Оригінальний підхід до вивчення концептуальних метафор склався в Люблінській лінгвістичній школі, яка розробила лінгвокогнітивну теорію метафори, що об'єднує антропологічний та когнітивний аспекти політичної комунікації. Основним метафоричними моделями є «простір», «об'єкт» та «персоніфікація». Дана модель була детально описана польським дослідником Й.Цинкеном на прикладі метафори війни, коли у засобах масової інформації використовують символічну структуру, яка передбачає наявність поля бою (простір), воїнів (персоніфікація) та зброї (об'єкт). За допомогою такої структури може бути проінтерпретована будь-яка політична подія. Американська дослідниця Д.Стоун у праці «Парадокс політики» яскраво показує як політичні оповіді з такими символічними прийомами формують громадську думку з приводу політичної ситуації [11,с.45].

Риторичний напрямок акцентує увагу на досягненні за допомогою політичної метафори образності мови, що використовується з метою впливу на масову свідомість. Дослідження у рамках даного підходу більше стосувалися кризових ситуацій, зокрема використання маніпулятивного потенціалу публічного мовлення під час війни (мілітаристські метафори), виступи політиків під час виборчої кампанії. Дані проблеми розроблялися вченими – Р.Айви, Р.Д.Андерсоном, Р.Карпентером, М.Осборном, В.Ріккертотом, С.Томпсоном тощо.

Варто зауважити, що даний підхід робить акцент на універсальності політичної метафори і сталості людської відомості у сприйнятті політичних символів.

Сутність концептуальної метафори, за книгою Дж.Лакоффа і М.Джонсона «Метафори, якими ми живемо», визначається як розуміння і переживання сутності одного роду через сутність іншого роду. В авторській термінології, відбувається відображення «сфери-джерела» (понятійних областей війни, грошей, подорожі) на «сферу-мішень» (відповідно суперечка, час, любов). Згідно висунутої пізніше «гіпотезі інваріантності», при цьому відображенні «когнітивна топологія» сфери-джерела частково переноситься на сферу-мішень. Запропоновані авторами поняття концептуальної метафори і методика її аналізу виявилися актуальними: за час, що минув з виходу книги у світ, з'явилась велика кількість робіт, присвячених дослідженню концептуальних метафор в різних культурах і різних сферах людської діяльності. На матеріалі російської мови цим, зокрема, займаються представники Московської семантичної школи,

органічно поєднуючи ідеї Дж.Лакоффа і М.Джонсона з традиціями вивчення сучасної картини світу [10,с.15].

Застосування теорії концептуальної метафори до мови політики почалося зі статті Дж.Лакофф про систему метафор, що використовувалися американською владою в 1991 р. для обґрунтування неминучості військового вторгнення в Ірак. Ця робота стимулювала подальше вивчення метафор у політиці, це напрямком активно розвивається в наші дні. Подібні дослідження зосереджені, головним чином, на виявленні концептуальних метафор, використовуваних тими чи іншими політичними силами, та аналізі взаємозв'язків між характером цих метафор, з одного боку, і тим політичним курсом, який проводять або до якого закликають відповідні політики.

Теорія концептуальної метафори - не єдина концепція, що реалізує когнітивний підхід до вивчення метафор.

Дискурсивний підхід до вивчення політичних метафор

Своєю популярністю в якості об'єкта дослідження політична метафора зобов'язана також становленню і розвитку в кінці ХХ ст. нової міждисциплінарної галузі - дискурсивного аналізу. У рамках цього напрямку широко розробляються дослідження конкретних різновидів дискурсу, наприклад, дискурсу ЗМІ, політичного, судового, феміністського, расистського дискурсу, дискурсу конкретних політичних партій і діячів, дискурсу насильства, конфронтації. Як видно з прикладів, підстави для виділення типу дискурсу можуть бути різні: належність до предметної галузі, ідеологічна спрямованість, суб'єкт комунікації тощо. Однак істотно те, що будь-яке подібне звуження об'єкта дослідження передбачає особливе використання мови: особливу граматику, лексикон, семантику, стилістику, особливі правила слововживання, синонімічних замінів, істинності, в кінцевому рахунку - особливий світ. Термін дискурс зближується за змістом зі словами мова і стиль в поєднаннях типу мова тоталітаризму, демократії, стиль Барака Обами, Маргарет Тетчер. Тому в цьому напрямку термін «політичний дискурс» і «мова політики» використовуються в якості синонімічних.

Дискурсивний підхід вивчає метафору у політиці як засіб отримання підтримки з боку населення. Особливо детально розглядаються методики створення нерівності в суспільстві, зокрема гендерної, соціальної тощо. Дана проблематика розроблялась Т.ван Дейком, Н.Ферклау, Р.Водаком. Логічним наслідком було те, що нові політичні умови призвели до зміни методів комунікативного впливу, а оскільки політика не завжди становить у сутності боротьбу за владу, то варто згадати, що в цій боротьбі переможцем зазвичай стає той, хто краще володіє комунікативною зброєю, здатний створити у свідомості адресата необхідну маніпулятору картину світу. Практичним формуванням такої форми сприйняття займалися вчені на цьому етапі розвитку політичної лінгвістики. Отже, протягом другого етапу розвитку політичної лінгвістики набули поширення дослідження політичної лексики, теорії та практики політичної аргументації, політичної комунікації в історичній перспективі, політичних метафор і символів [6,с.129]. Увагу дослідників привертало питання функціонування політичної мови в ситуації передвиборної боротьби, парламентських і президентських дебатах, у партійному дискурсі. На цьому етапі вдосконалюється науковий апарат вивчення політичної комунікації та все більше факторів ураховується при дослідженні дискурсивної значущості тих чи інших висловлювань, текстів або циклів текстів. Особливістю цього періоду є зосередження уваги на політичній мові в контексті західних демократій.

Неориторична парадигма та її вплив у розвиток досліджень політичних метафор.

У риторичній традиції, починаючи з античних авторів і аж до сучасних концепцій, метафора розглядається як символічна частина мови, що використовуються, поряд з іншими риторичними прийомами, цілі впливу на адресата. З трьох категорій класичної риторичної мови: логосу, етосу і пафосу, метафора належить до пафосу. Саме пафос «відповідає» за способи мовного вираження, що сприяють реалізації комунікативного наміру оратора, яке може полягати в тому, щоб переконати аудиторію у своїй правоті, спонукати її до дій або, навпаки, до апатичних настроїв. При цьому, як розуміли давні риторичні вчені, першорядну важливість має емоційно-психологічний вплив. Емоційно насичена мова має більшу силу впливу, ніж мова, позбавлена експресивності. Цей факт добре відомий політикам, тому в своїх виступах вони охоче використовують різноманітні риторичні прийоми, в тому числі і метафору. Виникнувши в античності, в період розквіту ораторського мистецтва, риторика, однак, поступово втрачала свої

позиції і в XIX ст. звелася до приватної дисципліни прикладного характеру - судової риторики. Проте починаючи з другої половини XX ст. відбувається її відродження у формі так званої «неориторики», що прагне до відновлення і розвитку античних традицій, а, отже, знову актуалізується роль метафори як засобу емоційного впливу і переконання [1,с.13].

Наслідуючи античний канон і деякі, добре розроблені фрагменти теорії, неориторика приймає на себе і масу невирішених в класичній риторичній проблемі. Серед них, насамперед, питання про змістовне наповнення центральних понять риторики: аргументації, впливу, переконання. Осмислення того, як ці поняття співвідносяться між собою, додатково ускладнюється зміненими умовами мовної комунікації. Для неориторики, що розвивається в епоху масових комунікацій, вивчення аудиторії представляє більш складну задачу, ніж це було в античному світі, коли оратор виступав перед натовпом.

У пострадянській науці проблематика мовної дії на адресата досліджувалася в рамках теорії мовленнєвої діяльності російського дослідника А.Леонтєва, литовського вченого Е.Лассан. В основі цієї теорії лежить думка про несамостійність мови, її підпорядкованості цілям тієї діяльності, заради якої вона починається. Мова розглядається не тільки і не стільки як засіб передачі повідомлень, а як засіб управління діяльністю людей - в тому сенсі, що саме управління діяльністю співрозмовника становить кінцеву мету мовного спілкування, по відношенню до якої передача повідомлення - лише засіб. Мовний вплив визначався як «регуляція діяльності однієї людини іншою за допомогою мови», при цьому відрізнялося мовленнєвий вплив в широкому сенсі і у вузькому сенсі. Під мовним впливом в широкому сенсі розумілося будь мовне спілкування, взяте в аспекті його цілеспрямованості, цільової обумовленості. Мовний вплив у вузькому сенсі представляє собою мовне спілкування в системі засобів масової інформації або в агітаційному виступі безпосередньо перед аудиторією. Саме воно було предметом теоретичних і експериментальних досліджень пострадянських лінгвістів і психологів, що спиралися на теорію мовленнєвої діяльності А. Леонтєва [5,с.55].

Дослідження, присвячені проблемам мовної дії та шляхам її оптимізації, в цілому досить далекі від того, чим займається сучасна західна неориторика. Так, на відміну від зарубіжних країн, у вітчизняній науці рідкісні дослідження, які містять аналіз конкретних текстів з точки зору задіяних в них риторичних прийомів, зокрема аргументації. Лише в останні роки виник інтерес до цих комунікативних стратегій і тактик, в тому числі механізмах переконання та аргументації. Зокрема, почала розвиватися досить популярна на Заході галузь, яка знаходиться на межі досліджень політичного дискурсу і теорії аргументації, що вивчає мовні стратегії політиків на матеріалі їхніх публічних виступів, участі в дебатах, круглих столах тощо.

Великий внесок у розробку цього наукового напрямку зробив німецький дослідник Н.Луман, основні положення якого можна вивчати відповідно до праць «Влада», «Що таке комунікація». Автор стверджує, що за допомогою мови здійснюються такі процеси, як створення невизначеності ситуації та пропозиція підвладним зрозумілої альтернативи деякого рішення, яке породжує визначеність ситуації. Це досягається певним формулюванням повідомлення, яке трансформує відому інформацію за допомогою мовленнєвих структур, з метою легітимації політичних ідей. Тобто Н.Луман наголошує на маніпулятивному аспекті політичної метафори, адже мова володіє цілим спектром методик для формування установок у масовій свідомості [10,с.170].

Учений акцентує увагу на важливості ефективної організації політичного повідомлення задля збереження важелів управління. Основними завданнями владних структур щодо організації інформаційних потоків, на думку дослідника, мають бути такі:

- 1) створення механізмів, які, з одного боку, створюють феномен невизначеності повідомлення, а з іншого, заперечують можливість підлеглих подолати невизначеність, тобто усвідомити прихований вплив;
- 2) здійснення такого впливу на суспільство, щоб був не відомий навіть теоретично цілий спектр альтернатив щодо формування невизначеності;
- 3) підлеглим мають сприймати відібрану владою для демократичного голосування альтернативу вибору деякого рішення як те, що забезпечить визначеність.

Основна ідея цього напрямку полягає у формуванні однакових реакцій аудиторії на політичні дії з метою підтримки й легітимації мотивів правлячих сил.

Таким чином, у статті розглянуто три сучасних напрямки досліджень, які, сприяють збереженню і зміцненню інтересу до феномену метафори у сфері політики: когнітивна лінгвістика, неориторичний напрямок, дискурсивний. У процесі розвитку теорій викоремились наукові школи, одна з перших – американська, яка дала початок іншим. Дослідження політичних метафор є міждисциплінарними. Когнітивна лінгвістика підкреслює зв'язок політичної метафори з мисленням і понятійною системою людини, дискурсивний аналіз розглядає її як знаряддя політики і влади, риторика акцентує її роль на комунікативному впливі.

Бібліографічний список:

1. Андерсон Р.Д. Каузальная сила политической метафоры / Р.Д.Андерсон. – Е.- 2006. – с.92
2. Баранов О.М. Російська політична метафора: матеріали до словника / О.М.Баранов, Ю.М.Караулов. - М., 1991.- 145с
3. Будаев Э.В. Современная политическая лингвистика / Э.В.Будаев, А.П.Чудинов. - Екатеринбург, 2009. –230с.
4. Будаев, Э.В. Риторическое направление в исследовании политической метафоры / Э.В. Будвев, А.П. Чудинов // *Respectus Philologicus*. 2006б. № 9(14).
5. Будаев Могут ли метафоры убивать? Прагматический аспект политической метафоры / Э.В. Будаев.- *Политическая лингвистика*. - №20. - Екатеринбург, 2009. – 74с.
6. Водак, Р. Язык. Дискурс. Политика / Р. Водак. - СПб., 2003
7. Ельштайн Дж.Б. О взаимосвязи между политическим языком и политической реальностью / Дж.Б.Ельштайн // *Логос*. – 2005. - №3–142с.
8. Лакофф Дж, Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // *Теория метафоры: Сборник: Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. М.: Прогресс, 1990. - 415с*
9. Лассуел Г.Д. Психопатология и политика / Г.Д.Лассуел. – РАГС, 2005. - 352с.
10. Луман Н. Власть / Пер. с нем. А. Антоновского. М.: *Праксис*, - 2001. - 256 с.
11. Стоун Д. Парадокс політики. Мистецтво ухвалення політичних рішень / Д.Стоун.- К. : Вид. дім «Альтернативи», 2000. – 304 с.

Воробьева А. Ю. Концептуальные подходы к изучению политических метафор

В статье проанализированы основные подходы к исследованию политических метафор. Большинство ученых рассматривает метафору как совокупность символических образований, фреймов, которые формируют стереотипные представления в структуре сознания человека, упрощает познания политической реальности. С помощью политической метафоры можно изменить представление адресата о политике.

Ключевые слова: метафора, политическая лингвистика, язык, политика, символ

Vorobiova G. Conceptual approaches to the study of political metaphors

In the article the basis of the study of political metaphors. Most scholars consider the metaphor as a set of symbolic structures, frames, forming stereotypes in the structure of consciousness that facilitates knowledge of political reality. Using the metaphor of the political idea can change recipient policy.

Keywords: metaphor, political linguistics, language, politics, symbol